

The Journal of International Civilization Studies

Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi

Volume III/ Issue II

ISSN: 2548-0146, Nevşehir/ TURKEY

DOI: <doi>10.26899/inciss.184</doi>

Geliş Tarihi/ Received: 28/09/2018

Kabul Tarihi/ Accepted: 28/09/2018

IN THE OLD TURKEY PRESENTS

Dr. Öğr. Görv. Mehibe ŞAHBAZ

Çukurova Üniversitesi

mevhibesavas@gmail.com

Abstract

A nation's holiday, traditions, customs, lifestyle, whether they accept the values of society, games, clothing, cultural values that are owned by the nation. Which has existed since the beginning of history, Turks have dominated three continents and cultural elements of a great nation is committed in all areas in which they are present. Turks, has managed to spread and protect these values in every area they visit. Judge tangible traces in geography, even though they are spiritual traces of deleted continued in that land for centuries. The history of mankind up to the existence of the old ones culture and forms an important part of the sequel "gift" place in the concept of Turkish society, starting from Pre-Islamic Turkish state in modern Turkish state in continuation of both social relations, as a rule change in the structure that forms the Turkish state, the political system, an indispensable element it has been. Culture of existence and forms an important part of the sequel "gift" concept, as it is one of the cornerstones of diplomacy in international relations; if any reason to go on-arrival of the envoy's subject matter has come to be very important principles constituting a share. The first Turkish states have taken gifts in return for more aid in its relations with foreign states; in all kinds of matters that will serve the interests of foreign states if they send gifts to edit the Turkish state banquet. Sometimes, eye paint for sending gifts to take advantage of the Turkish state in war foreign governments, have pursued a policy aimed against the Turkish state interests. The founder of social relations in general gifting tradition in almost every society, refreshers has been the booster and enhancer. Social ties and cultural values within the scope of an interactive relationship has been meeting a bridge be exchanged.

Keywords: *Old Turks, Gift, Culture, Relationships, Tradition.*

ESKİ TÜRKLERDE HEDİYELEŞME

Özet

Bir milletin bayramları, gelenek-görenekleri, âdetleri, yaşam tarzı, toplumun kabul görüp görmediği değerler, oyunları, giyimleri, o milletin sahip olduğu kültür değerleridir. Tarihin ilk zamanlarından beri var olan Türkler, üç kıtaya hâkim olmuş ve kültür unsurlarını mevcut oldukları bölgelerde her alanda işlemiş büyük bir millettir. Türkler, bu değerlerini gittikleri her alanda

yaymayı ve korumayı başarmıştır. Hâkim oldukları coğrafyalarda maddi izleri silinmiş olsa bile manevi izleri asırlarca o topraklarda devam etmiştir. İnsanlık tarihi kadar eski olan kültürlerin var oluşunda ve devamında önemli bir parçayı oluşturan “hediye” kavramının Türk toplumundaki yeri İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinden başlayarak günümüz Türk devletlerinde hem sosyal ilişkilerinin devamında, hem de Türk devletlerinin siyasal sistemini meydana getiren yapı içerisinde değişmeyen bir kural, vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Kültürlerin var oluşunda ve devamında önemli bir parçayı oluşturan “hediye” kavramı, devletlerarası ilişkilerde diplomasinin temel taşlarından bir tanesi olduğu gibi; elçilerin herhangi bir sebepten dolayı gidip-gelişlerinde ise esas meseleyi oluşturan mevzunun çok önemli bir payı ola gelmiştir. İlk Türk devletleri yabancı devletlerle olan ilişkilerinde daha çok yardım karşılığında hediyeler almışlar; yabancı devletler ise çıkarlarına hizmet edecek her türlü mevzuda Türk devletlerine şöenler düzenleyip hediyeler göndermişlerdir. Kimi zaman savaşlarda Türk devletlerinden yararlanmak için göz boyamak amaçlı hediyeler gönderen yabancı devletler, Türk devletlerine karşı çıkar amaçlı bir politika izlemişlerdir. Genel olarak Hediyeleşme geleneğini hemen her toplumda sosyal ilişkilerin kurucusu, yenileyicisi, güçlendiricisi ve pekiştiricisi olmuştur. Sosyal ilişkiler kapsamında etkileşimli bir bağ ve kültürel değerlerin mübadele edildiği bir buluşma köprüsü olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Eski Türkler, Hediye, Kültür, İlişkiler, Gelenek.*

GİRİŞ

Geçmiş insanlık tarihinin başlangıcına dayanan hediye ve hadiyeleşme günümüze gelene kadar birçok değişime uğramıştır. Ancak esas olarak bir kimsenin gönüllü olarak bir başka kimseye herhangi bir çıkar gözetmeksizin karşılıksız bir şeyler vermesidir. İnsan ilişkilerinde olumlu roller oynayan hediye İnsanların önemli günlerini hatırlatmak ve dostluğu belirtmek için verilen şeyler anlamına gelirken sevgi veya saygı ifadesi olarak karşılıksız verilen şey, armağan anlamında gelmektedir. Arapça yol göstermek, doğru yola iletmek manasındaki hidayet kökünden türeyen “hediye” kelimesinin isim olarak kazandığı anlam, yol göstermenin temelinde bulunan lutûf ve iyilikle yakından alakalıdır. Karşılıklı olarak hediye alıp verme olan hadiyeleşme yoluyla kişiler aslında bir nevi duygu ve düşüncelerini ifade etmektedirler (Özmen, 2007:151)

Bu bağlamda düşünecek olursak hadiyeleşme sembolik bir iletişim dili olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece bir sosyal bağ kurma, bu bağları güçlendirme ve onur kazanma söz konusudur. Hediye kavramı, birçok bilim dallarınca farklı açılardan ele alınmıştır. Hediyeleşme, farklı amaçlarla yapılmış olsada bütün toplumlarda varlığı görülen bir uygulamadır. Karşılıklı mübadele biçimi olarak hediye değiş-tokuşu ekonomik ve siyasal amaçlarla yerine getirilen bir kültür unsuru olmuştur. Bu özelliği ile daha çok akrabalık biçimindeki insan ilişkilerinin egemen olduğu toplumlarda bir anlamlılık kazanmaktadır. Hediye alıp vermek, birçok toplumda, yaşamın ve kurumların tüm yönlerinde ifadesini bulduğu ve dinî, ahlâkî ve ekonomik yaşamda hediye yerinin önemli olduğu

düşünülmektedir. Birçok bilim dallarınca farklı açılardan ele alınan hediye, bütün kültürlerde görülen evrensel ve işlevsel bir kültür unsurudur. Hediyeleşme eylemine her bir toplum farklı kültürel özellikleri sebebiyle, farklı sembolik, ekonomik anlamlar yüklemektedir. Hediyeleşme süreci kültürden kültüre ve bazen aynı kültürde zamanla farklı biçimlerde gerçekleşmektedir (Özmen, 2007:159).

Toplumsal yapının temelini, sürekliliğini ve kaynaşmayı sağlayan hediyeleşmenin geçmişi ise arkaik toplumlara kadar uzanan ve günümüzde de devam eden bir sürekliliğe sahiptir. Arkaik toplumlarda, hediyeleşmenin örnekleri tanrılara kurban sunma şeklinde görülebilmektedir. Orta Çağ döneminde ise savaş ganimetlerinin askerler arasında “hediye” olarak dağıtılmaya başlandığı, vergi ve cezaların “hediye” olarak ödendiği ve hizmetkârlara “hediyeler” verilmesi şeklinde görülmektedir (Mahir, 2006:76). Ortaçağda hükümdarların verdiği hediyeler bu dönemde saygınlık kazanma amaçlı dağıtılan servetlere dönüşür. Diğer taraftanda devletler arası barışın sağlanmasında ve barışın devamlılığı için elçilere veya elçiler aracılığıyla imparatorlara prenslere, devletin önemli mevkilerinde bulunan kişilere hediyeler verilerek bu gelenek farklı şekillerde günümüze kadar devam etmiştir (Selçuk, 2014: 890).

1. Hediye sözcüğünün anlamı

Türkçemize armağan olarak geçmiştir. Hediye sözcüğü Azerbeycanda armağan, yadigar olarak geçerken, Başkurlarda bülak,yadkar, Kazaklarda sıy, sıyık, Kırgızlarda belek, Özbeklerde savga, hayda, armugan,Tatarlarda bulak, yadkar, küçtanah,Türkmenlerde peşgeş, Uygurlarda armuğan ,sogat, hadiya olarak geçmektedir (Ercilasun, 1991). Yabancı kültürlerde de hediye sözcüğü İngilizlerde gift, present olarak geçerken Fransızlarda cadeau, present, Ruslarda padarok, dar olarak geçmektedir.

Divan-ü Lügat’it Türk’te Hediye kelimesi armağan kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılan kelimeyle eş anlamlı olarak ödül, yağma, ülüş, bahşiş gibi kelimeler kullanılmaktadır (Pakalın, 1946:794). Türk kültüründe ise lutûf, iyilik, bağış, bahşiş, mükâfât, etkileme, teşvik, takdir, yardımlaşma, dayanışma, himaye etme, sadakat vb. kavramlarla da ilişkilendirilebilecek hediye, eş anlamlı kullanımı olan armağanın yanısıra kaynaklarda, pîşkeş, tuhâf, tuhfe, inâm, câize, ihsân, lutûf, kerem, atâ, atıye, hibe, teberrû, himmet, bahâ, surre, bahşiş, ülüş gibi kelimelerle ifade edildiği görülür (Önal, 2008:102). Diğer taraftan, saçı, mehir, çeyiz, toy, yağma, vakıf gibi kavramlar hediyeleşmenin yaşatıldığı bazı geleneklerdir. Ayrıca Türk kültüründe hediye, önemine vurgulayan birçok atasözleri vardır. Bu atasözlerinden birkaç örnek verecek olursak Yarım elma, gönül alma, çam sakızı çoban armağanı gibi sözler hediyeleşmenin önemini anlatmaktadır.

2. Eski Türklerde Hediyeleşme Geleneği

Yabancı ülkelerin hükümdarlarıyla olan hediyeleşme de eski Türklere kadar uzanmaktadır. Bilinen en eski Türk devleti olan Hunların ekonomisi fethettikleri yerlerde yaşayan insanlardan aldıkları paralar, dost ülkelere gelen hediyeler ve yabancı ülkelerle yapılan ticaretler olmak üzere üçlü saç ayağına dayandırılabilir. Çinliler Hunlar'a hediye olarak ipek verip karşılığında at almaktaydılar (Doğan, 2006:73). Asya'da Hunlar gibi büyük devletler kuran Türk toplulukları zaman zaman buğday, ipek ve pirinç gibi ekonomilerinin ihtiyacı olan temel ürünleri Çin'den vergi ve hediye olarak temin etmekteydiler. Hunlar, Çinlilerle iyi ilişkiler kurmak istediğinde elçiler göndererek memleketlerinin ürünlerini Çin imparatoruna takdim eder, Çin imparatoru da "haraç" olarak adlandırdığı bu malların karşılığı olarak kendi ürünlerini hediye adıyla Hunlar'a gönderirdi. Bu ürünler, karşı tarafın getirdiklerinden çok daha kıymetli Çin mamullerinden oluşurdu. Böylece Çin hem zenginliğini ve üstünlüğünü göstermek amacıyla onlara yaklaşarak kendisine yakınlaştırır hem de onları Çin mallarına bağımlı hale getirirdi (Ahmetbeyoğlu, 2001:46).

Hun tarihinin en kudretli hükümdarı, Mo-tun (Mete) Yabgu'dur. Mete Han döneminde Çin ile olan ilişkilere baktığımız zaman karşılıklı hediyeler alınıp verilmiş ve hediyein değerinde oldukça büyük olmuştur. M.Ö. 176 yılına gelindiğinde Hun devleti ile Çinlilerin arası açılmıştı. Bu durum üzerine Mete Han, Çin İmparatoru'na mektup yazarak durumu düzeltmeye çalışmıştı. Mete Han ilişkileri düzeltmek için hediyeleşme geleneğini kullanmıştı. Mete Han'ın, Çin İmparatoru'na gönderdiği armağanlar arasında bir binek atı ve bir deve baş sırayı almaktaydı. Çin İmparatoru'nun Mete Han'a yolladığı armağanlar arasında ise bir saç tokası oldukça dikkat çekicidir. Bu altın tokalar örgülü ve kıvrılmış saçlarda kullanılmaktaydı. Ayrıca Mete Han'a, Çin İmparatoru, kendisinin giyindiği on altın işlemeli ipek bir elbise göndermişti (Ögel, 1981:446). Ayrıca M.Ö. 176 yılında Mete Han, Çin'e gönderdiği elçi ile birlikte mütevazı bir hediye, bir deve, iki küheylan ve dörder adetten oluşan iki grup at göndermişti. Çinlilerde buna karşılık, gönderilen karşı elçiyle birlikte kendisine hediye olarak, astarlı ve süslemeli bir kaftan, bir adet uzun simli kaftan, altından yapılmış bir taç, altın işlemeli bir kemer, gergedan boynuzundan yapılmış bir kemer tokası, on top koyu kırmızı ve yeşil renkli işlemeli ipek kumaş verilmiştir (Ögel,1981:441)). Bu örneklerden anladığımız kadarıyla Hunlar'da barış tesisinde hediyelerin rolü oldukça büyük olmuştur.

Hediyeleşme Hun ile Çin arasındaki siyasi ve askerî ilişkileri ortaya koyması açısından önemlidir. M.Ö. 200 yılında Çin'e karşı yapılan savaşta Mete, Çin İmparatorluğu'nu 400 bin civarındaki ordusuyla kuşatmış ve İmparator Kao-tsu zor durumda kalmış, Mete'nin Hatununa elçiler göndererek, bir çıkış yolu bulmasını istemiştir. Bunun üzerine Baş Kadın, Mete'ye; *"Çin toprakları senin eline düşmüş gibidir. Onun hepsini almış olsan bile, Çin İmparatorları'nın kendi halkı arasında ilahi bir güce sahip olduğunu unutmamalısın. Ey Hun Hakanı, ne yapacağını düşün ve ona göre planını yap!"* ikazında bulunarak hakan'a yol göstermiştir. Mete Han, baş kadının uyarılarını dikkate

almış, askerlerini kuşatmanın bir köşesinden çekip, Çin ile anlaşma yoluna gitmiştir. Anlaşma sonucunda Hun Devleti'nin ihtiyacı olan gıda maddesi ve ipekli kumaş temin edilmiş ve Çin yıllık vergiye bağlanmıştır. Burada önemli olan Hunlar'ın çeşitli vesilelerle ihtiyacı olan maddeleri hediye veya vergi olarak Çin'den temin etmeleridir (Çerçi, 2003:92).

Hunlarda Saray büyüklerine musiki aletlerinin hediye olarak verilmesi âdeti de vardı (Akdoğan, 2008:153). Attila, çalgı çalan ve şarkılar söyleyen bir musiki heyetini Borgonya Kralı'na göndermişti (Akdoğan, 2008:154). Bu örneklerin dışında Bizans tarafından "vergi" ya da "haraç" şeklinde telaffuz edilmeyen, bunun yerine "hediye" kavramının kullanıldığı örnekler de oldukça fazladır. Attila, çevresine toplanan Hunlar'la birlikte, esasen kendisine katılan kabilelerle beraber Balkan Yarımadası'na akınlar düzenleyerek Konstantinopol surlarına dayandı. 447'de Theodosios Attila ile çok kötü şartlarda bir anlaşma imzalayarak, yıllık vergi vermeyi ve Güney Tuna sahillerini bırakmayı kabul etti. Ancak onun yerine gelen Markianus, hediyenin dostlar için olduğunu, düşmanları için ise silahları bulunduğunu kaydederek 450'yılındada bu anlaşmayı bozdu. Attila'nın bütün dünyayı silahlanmaya götürdüğünü anladığında, Vandal Kralı Geiserik, ona hediyeler vermeye başlamıştı (Ahmetbeyoğlu, 2001:55). Verilen hediyeler çoğu zaman göz dolduran zenginlikte olmakta ve bu hediyeler ile yetinilmediği durumlar da meydana gelebilmekteydi. Böyle zamanlarda yeniden elçi heyetleri gönderilmekte ve daha fazla hediye alınarak hazineyi zenginleştirme gibi bir amaç göz önünde tutulmaktaydı. Elbette ki elçi heyetleri gönderip yeniden hediye istemek için o devletin oldukça güçlü olması gerekirdi. Attila, Roma ile barış anlaşması yaptıktan sonra Constantinopol'a bir elçi heyeti gönderdi. Romalılar, Hun elçi heyetini pahalı hediyelere boğdular ve altınla zenginleştirdiler. Heyet hediyelerle ve altınlarla yüklü olarak döndü. Bu arada Attila, Constantinopol'a yeni bir elçi heyeti gönderiyordu. Attila, bu yoldan kendi hazinesine dokunmadan yüksek mevkiye bulunan yakınlarını ve tebaalarını zenginleştiriyordu (Ahmetbeyoğlu,2001:86).

Eski Türklerde Hediyeleşme geleneğinin ilk yazılı kayıtlarına VIII. yüzyıla ait Orhun Kitabelerinde rastlamaktayız. Orhun Kitâbelerinde bilhassa hükümdarın esas görevleri üzerinde durulmuştur. Kitabelere göre hükümdar halkı doyurmak, giydirmek ve zengin etmek anlayışında olması gerektiği vurgulanmaktadır (Ergin, 2010:39). Çinlilerin hediyeleşme adı altında bu politikaları Orhun Kitabelerinde *“İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştıırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.”*(Ergin, 2010:57-58) şeklinde ifade edilmektedir.

Türk adıyla kurulan ilk Türk devleti olan Göktürklerden itibaren Türk hakanları kendisine bağlı olan tebâsına açık alanlarda, büyük toy ve şölenler sunmayı kendilerine görev bilmiştir. Bu durum hakanların cömertliğiyle ilgili olup, onlara büyük bir saygınlık kazandırmaktaydı. Şayet hakan

bu şekilde toplu toy vermezse saygınlığı olmazdı (İnalçık, 2000:18). Göktürkler hediyeleşme ile siyasi ilişkilerini daha da güçlendirmek için Çin devletine elçiler gönderir ve bu elçilerde beraberlerinde birçok değerli hediyeler getirirdi. Böylece siyasal üstünlük sağlama ve bir hâkimiyet alâmeti olarak “hediye” adı altında, istenilen şeyler elde edilirdi. Nitekim Göktürk Devleti’nin parçalanma sürecinde Çinli elçi ile İşbara Kağan arasında gelişen diyalog sonrasında İşbara Kağan Çine tâbi olduğunu ilan etmiş, elçinin gücünü kabul ederek, elçiye bir de hediye olarak bin baş at sunmuş ve onu kız kardeşiyle evlendirmişti (Taşağıl, 2012:45). Göktürklerin Çin imparatorlarına hediye sunmaları bundan sonra da devam etmiştir. Tamamen Çin devletinin tesirine giren Doğu Göktürk Devleti hükümdarı Toulan Kağan, Çin’e elçi göndererek yedi adet kıymetli kâse sunmuştu (Taşağıl, 2012:50). Ülkeler arasında bir anlaşmazlık çıktığı zaman hediyelerin miktarı ve cinsi de değişmekteydi (Taşağıl, 2012:52). Çin’de yapılan büyük hükümdarlık törenlerinde hükümdara armağan sunulduğu ve bunun bir yarışa dönüştüğü de görülmektedir. Hediyeenin en değerlisini, en güzelini sunma âdetâ bir üstünlük göstergesiydi. En değerli hediyeyi sunan kendi hâkimiyetini ve gücünü de kanıtlamış oluyordu (Taşağıl, 2012:53).

618 yılından itibaren Göktürklerin en güçlü olduğu bir çağda Çin generali Liang Shih-tu’nun isyan edip Göktürlere sığınmasıyla Göktürk kağanı Shippi Kağan, ona kurt başlı bir bayrak ve ayrıca “Tardu Bilge Kağan” unvanını vermişti. Çin ise Göktürk Devleti dağıldıktan sonra Batı Türkistan ile Batı İran’daki beyliklere kurt başlı bayrak ve davul verme yoluyla onların beyliklerini tanımıştı. Bu gelenek, büyük devletlerin bir çeşit birbirlerini tanımaları anlamına gelirdi (Ögel, 1984:14). Göktürklerin Çinlilerden başka Bizanslılarda hediyeleşme etkinliğinde bulunduğunu görüyoruz. Bizans Devleti ile ilk kez gönderilen Göktürk elçileri, yanlarında çok kıymetli hediyeler getirmişler ve İstanbul’da çok iyi karşılanmışlardı (Taşağıl, 2012:32).

İlk yerleşik hayata geçen Uygurlar zamanında da devletin üst düzey yönetiminde bulunan kişiler siyasal üstünlüklerini göstermek, diğer devletlerle olan ilişkilerini sağlamlaştırmak, kazanılan bir zaferi kutlamak gibi değişik vesilelerle diğer devlet elçileriyle ya da kendi halkı ile hediyeleşmekte idi. 757 yılında Uygur yabgusu, elçisini dört bin asker ve pek çok at ile Çin’e yardıma gönderdiğinde, Çin imparatoru onların şerefine ziyafet ve hediyeler vermişti (Çandarlıoğlu, 2004:14). Uygurların Çinlilere olan askerî yardımları karşılıksız kalmıyor, her başarının sonunda mutlaka kıymetli hediyeler de beraberinde geliyordu. Ch’ang’ın alınmasında Çin’e askerî yardımları olan Uygurlara Kuang-p’ing Beyi nakışlı elbiseler, kıymetli taşlar hediye etmiş ve Yabgu bundan çok memnun olmuştu. İmparator ise Yabgu adına büyük bir ziyafet vererek Uygur reislerine nakışlı, işlemeli, renkli, ipekli kumaşlar, altın ve gümüş kap kakak hediye etmişti (Çandarlıoğlu, 1978:41). Çin imparatorları tahtın elden gitmesini engelleyen Uygurlara karşı son derece eli açık davranarak, hediyeler de gönderirlerdi. Moyen-Çor Kağan, 758 yılında Çin elçisinin getirdiği devlet mühürleri, renkli ipekli kumaşları ve elbiseleri, altın ve gümüş kap kacağı adamlarına dağıtmış; elçiye ise dönüşünde beş yüz at, samur

kürkler, beyaz kilimler hediye etmişti. Uygurların Çin'e gönderdikleri hediyeler arasında ise savaşta ele geçen esirler de vardı (Çandarlıoğlu, 2004:28).

Uygurlarda elçi kabulü âdetâ bir toy havasında yapılır, hanın büyüklüğü ve cömertliği elçilere gösterilmek istenirdi. Elçiler getirdikleri hediyeleri de bu toy esnasında verirdi. Uygur ülkesine yollanan Çin elçisi Wang Yen-te'nin kaleme aldığı seyahatnâmede (981-984), kabul töreninde Uygur Kağanı Arslan Hanın oğlu, kızı ve yakın akrabalarının hanın etrafını çevirerek eğilmeleri sonrasında hediyelerini aldığı kaydedilmektedir (İzgi, 1978:36).

Avar (Juan-Juan) devlet, V. yüzyılda kurulmuş ve Orta Asya'yı kısa zamanda egemenliği altına almıştı. Orta Asya'nın güneydoğu kesimlerinde toparlanıp, başkentlerini Orhun kıyılarına taşıdılar (Ögel, 1988:153). Avarlar, dış politikada ülkelerine kendilerinden önce egemen olan Batı Hun İmparatorluğu'nun yolunu izlemişlerdir. Bizans İmparatorluğu ile Avar Kağanları arasındaki ilişkiler her zaman gergin olmuştur. Her iki devlet, birbirlerine karşı sürekli olarak kurnazlık ve iki yüzlülük politikası izlemiştir. Avar devletine Bizans İmparatorlarının ödedikleri yıllık yardım paraları, gerçekte ağır yıllık vergilerden başka bir şey değildi. Bizans İmparatorları, her zaman Avar ülkesini Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası sayarlardı. Kaçak oldukları için Bizans koruması altına giren Avarlar'a bu toprakları armağan olarak verdiklerini ileri sürerlerdi (Kurat, 1972:26). Bizans İmparatorluğu Avarlar'a yönelik politikasında çıkar amacı gütmüş, Avarlar'ın kendilerine yardım etme ihtimalleri dâhilinde Avar elçisini hoş tutmuş ve hediyeler takdim etmişlerdir.

Hazarlar, ülkeleri Karadeniz ile Hazar Denizi arasında önemli geçit niteliğinde, stratejik, kilit bir noktada bulunan, Türk kökenli bir ulustu. Hazarlar'da çeşitli evlilikler münasebetiyle çeyiz olarak bazı hediyeler götürülmekte idi. Bu hediyeler elbiselerden, çadırlara kadar çeşitli eşyalardan oluşmaktaydı. Burada önemli olan çeyiz olarak götürülen hediyelerin hayranlık uyandıracak kadar güzel olmalarıydı (Kurat,1972:27).

İlk Türk devletlerine baktığımızda yabancı devletlerle ilişkileri geliştirmek için kız alıp-verme gibi durumlarla da karşı karşıya kalmaktayız. Hazarlar'ın Roma ve Perslilerle olan münasebetlerine bakıldığı zaman bu münasebetlerin daha çok kız alıp verme şeklinde olduğu görülmektedir. Hazarlar'ın diğer devletlerle olan münasebetlerine bakıldığı zaman evlilik münasebetleriyle çeyiz olarak gönderilen hediyeler dışında, Hazar askerî gücünden çekinen diğer devletlerin Hazarlar ile iyi ilişkilerini sürdürebilmek, dostluk ilişkilerini bozmamak, barışı sağlayabilmek amacı ile hediyeler gönderdikleri görülmektedir. Hazar askerî gücünü çok iyi anlayan Abbasi Halifesi Ebu Cafer El-Mansur (754-775) Hazarlarla barış içerisinde yaşamak için büyük bir gayret sarfetmiş ve bu gaye ile kendisinin H. 141'de (M. 758) Daryal'da kurmuş olduğu Ermenistan vilayet merkezine vali olan Yezid b. Useyd al-Sulami'ye Hazar Hakanı'nın kızı ile evlenmesini tavsiye etmiştir. Valinin bu tavsiyeyi kabul etmesi üzerine Hakan, Tarhanlar refakatinde ağır çeyizi ve çeşitli hediyelerle birlikte

kızını vilayet merkezi olan Berdaa'ya göndermiştir. Böylece Araplarla Hazarlar arasında çok kısa süreli de olsa bir dostluk kurulmuştur. Ancak prensesin bir müddet sonra doğum esnasında çocuğu ile beraber ölmesi, Hakan'ı bunun gerçekte bir ihanet sonucu olabileceği düşüncesine sevk etmiş ve bu bir savaş sebebi sayılmıştır (Yücel, 2002:155). Tarih boyunca devletler kendi çıkarlarını ön planda tutmuş ve uygulayacakları siyaseti ve atacakları adımı bu çıkarlar doğrultusunda belirlemişlerdir. Peçenekler ve Türgişler gibi diğer Türk devletleri ve boyları gibi hediyeleşme geleneğini devam ettirmişlerdir.

3.İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinin Destanlarında Hediyeleşme Geleneği

İslamiyet öncesi Türklerde Hediyeleşme geleneğinin izlerini Türk destanlarında da görmekteyiz. Bu destanlardan bir tanesi de Manas Destanıdır. Hediye ve kurban Türk Kültürü içinde yaşamsal öneme sahip Manas Destanında, dileklerin yerine getirilmesi için gerekli unsurlar arasında bulunmaktadır. Mülkiyet değişimi sadece insanlarla değil, aynı zamanda ölümlerin ruhları ve tanrılar ile de yapılırdı.Çünkü bu mülklerin asıl sahipleri tanrılardı. İslam öncesi inanışa göre değiş tokuşun yapılması zorunludur. Aksi takdirde yapılmazsa tanrıların kızacağına inanılmaktadır. İslam öncesi inanışa göre kurban olarak adlandırılan ve tanrısına sunulan her tür sunumun amacı onun rızasını almaktır. Sunulan hediyeler ve kurbanlar, tanrılar ve insanlar arasındaki bağı kuvvetlendirdiğine inanılmaktadır. Tanrıya kurban sunulmakla bir nevi kötü ruhları ve bu ruhların olumsuz etkilerinin giderileceğine inanılmaktadır (Öncül, 2009:1691). Manas Destanında Kalmuk Hanı Aziz Hanın oğlu Almambet'i Manas'ın çadırına soktular. Manas, onun çok bitkin olduğunu görüp yemek hazırlattı. Yemekten sonra Manas ona: *“Ey silahlar asınmış bahadır yiğit! Vatanınız neresidir? Bu ülkeye ne vakit geldiniz? Doğduğunuz memleket hangi memleket? Boyunuz soyunuz nerede bulunuyor?”* diye sordu. Almambet ona cevap vererek şöyle dedi: *“İnsanın akli ermeyen işler arayıp gezen, kendi ilinden sürülmüş olan bir kişiyim. Büyük atam Çiloba, Çiloba'dan Soloba, onun oğlu Soordunduk'tu. Ben ise Aziz Han'ın oğlu Almambet'im. Yolda yatsam gören bulunmaz, ölecek olsam gömecek adam bulunmaz. Benim gibi zavallıların Tanrı'dan başka dayanağı yok.”* der ve misafirin gözlerinin yaşardığını gören Manas, yiğitlerine: *“Aziz misafirim için hazırladığım hediyeleri getiriniz!”* dedi. Yiğitler, Manas'ın hazırladığı hediyeleri Almambet'in önüne koydular. Bu hediyeler Manas'ın en sevdiği atı Akkula, altınlı ipekli kumaştan yapılmış entari (halat), Manas'ın taşıdığı zırh tüfek idi (İnan, 1992:34).

Örneğin “Dede Korkut Hikâyeleri”ne göre Salur Kazan, Üçok ve Bozoklar biraraya geldiklerinde yağmalı bir toy verir; ziyafetten sonra, hatununun elinden tutarak dışarı çıkar ve davetliler oradaki bütün eşyayı yağmalardı. Bu ziyafete ve yağmaya katılmak aradaki ilişkilerin dostane yürüdüğüne işaret ederdi. Ayrıca bu toya davet edilmemek ise düşmanlık sebebi sayılmaktaydı (Çetin, 2005:184).

Dede Korkut Hikâyelerinde Dirse Han'ın hatunu şu sözleri ile bu şölenlerin önemini vurgulamaktadır. “*Attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kırdır, İç-Oğuzun, Dış-Oğuzun beylerini üstüne yığınak et. Aç görsen doyur, yalıncağ görsen donat, borçluyu borcundan kurtar, tepe gibi et yağ, göl gibi kırmızı sağdır, ulu toy eyle, hacet dile! Olur ki bir ağzı dualının berekâtıyla Tanrı bize bir erdemli çocuk verir.*” Dirse Han'ın vereceği şölenle karşılığında istediği şeyin gerçekleşeceğine olan inanç söz konusudur. Gerçektende bu şöleden sonra Oğuz Han'ın bu şölene katılan kişilerin duasıyla bir oğlu olduğu görülmektedir (Gökyay, 2003:25). “Oğuz Kağan Destanı”nda Uygur yazısıyla Oğuz Kağan'ın diğer boyları kendi hâkimiyeti altına alması sırasında karşılıklı hediyeleşmelerle taraflar arasında dostluk ilişkilerinin kurulduğu görülmektedir. Oğuz Kağan, şayet kendisine baş eğlenlere hediyeler vereceğini ve böylece dostluklar kurulacağını vaat etmiş; örneğin itaat eden Karluk beyine mücevherler ve başka hediyeler vermişti (Ögel, 1993:120). Şirvan hâkimi, Oğuz Kağan'a dokuz kırk at hediye ederek sadakatini göstermişti.

Erbil, Musul ve Bağdat'ın beyleri ülkelerine gelen Oğuz Kağanın huzuruna gelerek ona bağlılıklarını bildirerek hediyeler sunmuşlardı (Togan, 1972:27). Oğuz Kağan ise itaat eden beylere bu bağlılıklarından dolayı hilatlar hediye etmişti (Togan, 1972:47). Daha sonar Oğuz Kağan, bütün kabilelerin itaatiyle altın direkli büyük bir otağ kurdurarak büyük bir kurultay düzenlemiş ve toy vermişti. Oğuz Kağan destanında anlatılan Oğuz Kağan'ın altı oğlunun buldukları altın yayı babalarına getirmeleri de bu toy esnasında gerçekleşmişti. Oğuz Kağan, bu yayı üç oğlu arasında üleştirerek her birinin ordudaki yerini ve rütbesini belirlemiş; bunların neslinden gelecek kavimleri de Üçok ve Bozok olarak ayırmıştı. Bu toyda Oğuz Kağan akrabalarına ve komutanlara hilat, elbise, kemer gibi hediyeler vermişti (Togan, 1972:48).

Türk ülkesine gelen herhangi bir Müslüman, bir Türkün misafiri olmadan ve ona kendi ülkesine has bir elbise, hatununa da bir başörtüsü, bir miktar karabiber, karaca darı, kuru üzüm ve ceviz hediye etmeden bu ülkeden geçemezdi. Türk'de ona kubbeli bir Türk çadırı kurar ve ikramda bulunurdu. Misafir ayrılacağı zaman, yorulan hayvanını arkadaşı olan Türk'e bırakırdı. Türk'de misafirin ihtiyaç duyduğu hayvan ve malı dönüşünde geri almak üzere ona verirdi (Şeşen, 2010:12). Bu sayede aralarında yakınlık kurulmuş olurdu.

Yine Bulgarlarda dostluk kurmak ve kardeş olmak isteyen iki kişi, şimşir ağacı dallarından buket yaparak birbiriyle değiştirir, sonra kollarını kanatarak kanı ağızlarına götürürlerdi. Hediyeler alıp vererek dost ve kardeş olma âdetinin İskit ve Türk kavimlerinin egemen oldukları sahadaki başka toplumlarda da görüldüğü ve çok yaygın olduğu ve bu âdetin eski “anda” töreni ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır (Taneri, 1981:117).

4.İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinde Hediye Edilen Eşyalar

Türklüğün başlangıcından itibaren Türk kültüründe at hediye olarak verilip alınmak başta gelir. Çünkü İslam öncesi Türk devletlerinde at kahramana ataklık, hızlılık ve yeteneklilik vasıflarını kazandırmaktadır (Elçin, 1964:143). Dede Korkut Desten metinlerinde atın ve binek hayvanlarının hediye olarak verilmesine “binit verme” denilmektedir. Günümüzde ülkemizin ve bazı Türk devletlerinde hala devam eden bir gelenek olan kıza evlenirken ihtiyaçlarını karşılamak üzere erkek tarafınca verilen Başlık, İnsanların sosyal statülerini kişisel zevk ve özelliklerini yansıtan sözsüz bir iletişim aracı olan giysiler, kumaşlar başlıca hediyeler arasındaydı. Göçebe hayat tarzı yaşayan Türklerde Kurban hediye verme dini ritüellerin bir parçasıdır. Kurban Tanrıya, Tanrının lütfunu kazanmak için sunulmaktadır (Erginer, 1997:132). Türk kültüründe sosyal statünün sembolü olan takılar en pahalı hediyeler arasındadır.

Hunlar, Göktürkler, Türgişler ve diğer Türk boylarının Çin İmparatorluğu ile hediye alıp vermeleri her iki taraf için de dostâne münasebetlerin devamını sağlama, Çin’i istenilen bir şeye razı etme, ticarî ilişkileri sağlamlaştırma, Çin tarafından ise Türk teğınlerini tanıdığını belirtme gibi maksatlarla gerçekleşmişti.

Türklerin Çin’e inci taşı, iri yumurta, arslan derisi, at, altından mamul kayış, samur derisi, ayna, deve, cam bardak gönderdiği; bunların içinde at ve hayvan derilerinin diğer hediyelere göre sayı bakımından daha fazla olduğu görülmüştür. Çin’in sunduğu hediyelerse düz ipek, çiçek motifli ipek, prenses, yada taşı, flama, davul, kurtbaşı bayrak, gümüş veya altından mamul kayış, mor renkli elbise, balık şeklinde kese gönderdikleri görülmektedir. Bunlardan ipek topları, mor renkli elbise, altın ve gümüşten yapılmış balık şeklinde kese diğerlerinden daha fazladır. Hediyelerin her iki tarafın ve dönemin kültürel yapısına uygun olarak gönderildiği görülmektedir (Salman, 2007:11).

Uygurlar tarafından Çin’e hediye edilenler arasında sadece cansız nesnelere bulunmamaktadır. Çoğu zaman Çin prenseslerinin Türklere hediye olarak sunulduğu örneğine rastlanmaktadır. Ancak Türkler tarafından da Çin’e askerî bir sefer sırasında hediye edilen bir insan örneğini de Uygurlar’da görmekteyiz: "Tibet seferi muhtelif aralıklı seferlerle devam etmişti. Nihayet Aralık ayında Uygurlar Çin sarayına elçiler göndererek Tibet zaferinde ele geçen büyük Tibet Şefi Chieh-hsin’i Çin’e hediye ettiler."

Ayrıca diğer Türk devletlerinde de zaman zaman rastlanılan 9 çeşit hediye uygulaması bir şey hediye edildiği, bir şey lütfedildiği, bir şey armağan olarak sunulduğu zaman, ne olursa olsun (tane olarak) dokuz’un katları sayı sistemi vardı. 9’dan 99’a kadar âdetleri böyle idi (Çandarlıoğlu, 1995:55).

5. İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinde Hediyeleşmeyi Gerektiren Durumlar

Bir siyasal sembol olarak hediye, en genel biçimde, bir kişinin (ast veya üst) bir başka kişiye, kendi iradesi altında, usul ve geleneklere aykırı olmayan tarzda verdiği maddi veya statü temsil eden her şeydir. Toplumsal kültürün bir yansıması olarak siyasal mahiyet taşıyan hediyeleşme hadiseleri, hem iktisadi yapının bir gereği hem de siyasal iktidarın belirli amaçlarla teşvik ettiği uygulamalar olarak kabul edilir.

Hediyeleşme öncelikli olarak devletlerarası ilişkilerde her iki devlet arasında var olan ilişkilerin varlığını devam ettirmek amaçlı yapılmaktaydı. İlişkilerde çoğunlukla devletin çıkarları ön planda tutulmaktaydı ve bu çıkarlara göre politikalar izlenmekteydi. Bazen gönderilen hediyeler az gelmekte ve daha fazlası da istenilmekte ve zamanla bu durum ekonomik çıkar vesilesi hâline gelebilmekteydi. Devletler arasında yapılan anlaşmalar sonucunda da “vergi” olarak birtakım ürünlerin gönderilmesi söz konusu olmuştur. Siyasi ve askerî üstünlüğü elinde bulunduran devlete karşı ödenen bu vergiler, eşitlik söz konusu olduğu zaman “karşılıklı gönderilen hediyeler” olarak adlandırılıyordu. Göktürklerle Kuzey Ch’i devleti arasında 553 sonlarında yapılan barışa göre, her iki ülke kendi topraklarında yetişen mallardan yıllık hediye gönderecekti (Taşağıl, 2004:19). Devletlerin siyasi ve ekonomik çıkarlarına göre ittifak yolunu seçmeleri son derece doğaldır. Bu çıkar ittifakının oluşumunda, hediyelerin gönderilmesi bu ittifakların zorunlu birer unsuru haline gelmişlerdi (Taşağıl, 2004:22).

Türk devletlerinde ekonomik çıkarların yanı sıra hediye sunulmasının sebeplerinden bir tanesi de taziye idi. Hız ve gücün sembolü olan at ise en çok gönderilen hediyelerdendi. Wei İmparatoru 551 yılının sonunda öldüğünde, Bumin Kağan, İmparator’un ölümünden dolayı bir elçi yollayarak, taziyelerini bildirmek için iki yüz baş at sunmuştu (Taşağıl, 2004:17). Hediyeler cenaze merasimleri dolayısıyla da takdim edilerek üzüntülerine ortak olunmakta ve gönderilen elçiler vasıtasıyla taziye dilekleri sunulmaktaydı. Örneğin Kültegin’in cenaze törenine Göktürkler’in komşularının hepsinden katılımlar olmuştur. Doğuda Kitan ve Tatabılar temsilciler göndermişlerdi. Çin İmparatoru ise binlerce ipekli kumaş altın ve gümüş eşya yollamıştı. Bilge Kağan’ın cenaze töreninde ise Çin’den Lisün Tay Sengün kumandasında beş yüz kişi beraberinde bol miktarda altın ve gümüş getirerek taziyelerini bildirmişlerdir. Cenaze merasimine çok sayıda değişik milletten oluşan insanlar vardı. Değişik milletten cenazeye katılan millet cenaze töreninde saçlarını kulaklarını kestiği gibi, en iyi cins atlarını, kara samurlarını, gök sincaplarını (kürklerini) hediye olarak sunmuşlardı (Taşağıl, 2004:52). Ayrıca Göktürk Hakanı Bilge Kağan’ın cenaze törenine katılan Bukag Tutuk’un armağanları arasında iyi cins atları getirmesi ise, atın armağan olarak kullanıldığını gösteren iyi bir örnektir (Elçin, 1964:143). Atın armağan olarak seçilmesinde atın hızı ve gücü etkilidir. Bunun dışında sadık bir dost olması da armağan olarak seçilmesinde etkili olmuştur.

Uygurlar zamanında devletin üst düzey yönetiminde bulunan kişiler, diğer devletlerle olan ilişkilerini sağlamlaştırmak, kazanılan bir zaferi kutlamak, siyasal üstünlüklerini göstermek gibi değişik vesilelerle kendi halkı ya da diğer devletlerle hediyeleşmekteydiler (Sakarya, 2006:34).

Hediyelerin önemli olmadığı ve hiç bir şey ifade etmediği durumlar da olmuştur. Devletlerin çıkarlarına yarar olmayan bir durumda veya daha büyük bir çıkar elde edileceği zamanlarda, gelen hediyelerin yaktığı dahi görülmüştür: "562'de Sasanilerle yaptığı ittifak doğrultusunda İstemi Kağan, Eftalitlere üstünlük sağlar ve ortadan kaldırılan bu devletin toprakları Hüsrev Anuşirvan ile İstemi arasında paylaşılır. Bu savaşta ana kaygı ipek ticaretinden elde edilecek gelirlerdir. Ancak Hüsrev Anuşirvan bu gelirlere tek başına sahip olmak istediğinden, bir süre sonra İstemi'nin gönderdiği elçilere sert davranmış, hediye getirilen ipekleri yaktırılmış ve gelen Göktürk elçilerinden bazılarını zehirletmiştir (Gömeç, 1999:18).

Diğer Türk devletlerinde yeri geldikçe verdiğimiz örnekler gibi Uygurlar'da da taht değişikliğinde yeni Hükümdar'ı kutlamak amacı ile hediyeler sunulmuştur. "820'de Karabalgasun yazıtında adı "Tengride Kut Bolmuş Küçlüğ Bilge Kağan" şeklinde geçen kişi Uygur tahtına çıktı. Bu sırada Çin İmparatoru Hsien-tsung ölmüş, yerine Mu-tsung geçmişti. O daha önce Uygurlar'a verilmiş olan sözü yerine getirmek üzere kız kardeşini T'ai-ho Konçuy olarak Uygur Kağanı ile evlendirmeye hazırlanıyordu. Kağan tahta çıktığı zaman hem yeni İmparator'u tebrik etmek, hem de konçuyu karşılamak için büyük elçi İnançu Külüg Çiğşi, Tudun Sekel, Buyruk Ssu-ma, bir prenses (konçuy), yabgu ve diğer bazı ileri gelenleri saraya gönderdi. Bunlarla beraber hediye olarak 20.000 at ve 1000 deve verildi (Gömeç, 1997:51).

SONUÇ

Tüm toplumlarda görülen Hediyeleşme Geleneği neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. Bu yüzden ki ilk dönemlerde Hediyeleşme Geleneği sosyal dayanışmayı temin eden mal değişimine dayalı ekonomi kültürünün uzantısıdır. Eski Türklerde Hediyeleşme Geleneği inandıkları dinin etkisiyle Tanrıya sunulan hediyeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türklerde Tanrıya sunulan hediyelerin karşılığında onun koruma ve yardımını almak öncelikli faktör olmuştur.

Hediyeleşme Geleneğinin Türk Tarihindeki yerine baktığımızda bu geleneğin öncelikli olarak sosyal bağ kurarak sosyal statü kazanma ve karşılıklı sosyal dayanışma içerisine girildiği görülür. İslamiyet Öncesi Türk devletlerine baktığımızda Uygurlar, Türkişler, Hazarlar ve diğer Türk boylarında hediyeleşme geleneği kendinden önce kurulmuş olan Hunlar'ın ve Göktürkler'in kültür mirası üzerine kurulmuştur. Hunlar, Göktürkler, Uygurlar ve diğer Türk devletlerinde ve boylarında Hediyeleşme Geleneği Çin İmparatorluğu ile hediye alıp vermeleri her iki taraf için de dostane münasebetlerin devamını sağlama, Çin'i istenilen bir şeye razı etme, ticarî ilişkileri sağlamlaştırmak amaçlı yapılmıştır. Çin tarafından ise Türk teğınlerini tanıdığını belirtme gibi maksatlarla

gerçekleşmişti. Çin İmparatorluğunun amacında Türk devletlerini zayıflatmak ya da kendi çıkarı doğrultusunda yönlendirebilmek amacı ile hükümdara karşı bir komutanı ya da hükümdarın kardeşini desteklemiş ve hediyeler vermiştir. Çin İmparatorluğu'nun bu siyasetine imkân veren ise Türk devletindeki hükümdarlara karşı, kendisi hükümdar olmak isteyen kişilerin Çin'den yardım istemesi, Çin'e sığınması gibi durumlardır. Çin'den yardım talebinde bulunan Türk komutanlar da kimi zaman Çin'e hediyeler sunmuşlardır. Bunun dışında Çin ve Bizans gibi diğer devletler de iki Türk devletini birbirine düşürmek, zayıf duruma düşmüş bir Türk devletini hoş tutmak ve bu süre içinde ondan faydalanmak, bir devleti ya da boyu kendi yanında savaşa ikna etmek gibi sebeplerden ötürü Türk devletlerine hediyeler sunmaktaydılar. Genel olarak duruma bakıldığı zaman, Çin ve Bizans gibi devletler Türk devletlerine karşı siyasi ve askerî çıkarları doğrultusunda ve Türk devletlerini zayıflatmaya yönelik kurnaz bir politika izlemişler, buna yönelik olarak hediyeler göndermişlerdir.

İslamiyet Öncesi Türk devletlerinde ve o dönemin yabancı devletlerinin hediye ettiği eşyalar arasında başta gücün hızın ve sadakatın simgesi olan at, eş olarak kadın, takı, arslan derisi, at, altından mamul kayış, samur derisi, ayna, deve, cam bardak gönderdiği; bunların içinde at ve hayvan derilerinin diğer hediyelere göre sayı bakımından daha fazla olduğu görülmüştür. Çin'in sunduğu hediyelerse düz ipek, çiçek motifli ipek, prenses, yada taşı, flama, davul, kurtbaşı bayrak, gümüş veya altından mamul kayış, mor renkli elbise, balık şeklinde kese gönderdikleri görülmektedir. Hediyelerin her iki tarafın ve dönemin kültürel yapısına uygun olarak gönderildiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmetbeyoğlu, A. (2001). *Avrupa Hun İmparatorluğu*, TTK Yayınları, Ankara.
- Akdoğan, B. (2008). "Türk Din Musikisi Tarihine Bir Bakış", AÜİFD XLIX S. I, s. 151-190.
- Çandarlıoğlu, G. (1978). "Uygurların Çinlilere Yaptıkları Yardımlar ve Bunların İç Yüzü", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, s.37-46, İstanbul.
- Çandarlıoğlu, G. (1995). *Orta Asya'da Timuriler, Çin'de Ming Münasebetleri, Ch'en Ch'eng Elçilik Raporu*, Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Çandarlıoğlu, G. (2004). *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, İstanbul.
- Çerçi, F. (2003). "Hunlar'da Sosyal, Siyasi Hayat ve Devlet-Halk İlişkileri", *The Politic And Social Life In Khuns And The Relations Between State And Public*, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi* Cilt V, S. 1,s.59-98.
- Çetin, Z. Ç. (2009). "Tatar Halk Destanlarında Hediye Çeşitleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.183-193.

- Doğan, O. (2006). “Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Elçin,Ş. (1964).“Türklerde Atın Armağan Olması”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1/1, Ankara
- Ercilasun, A.B. (1991). Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Kılavuz Kitap I), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara .
- Ergin, M. (2010). *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2010.
- Erginer, G. (1997). *Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara.
- Gökyay, O. Ş. (2003). *Dede Korkut Hikâyeleri*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Gömeç, S. (1997). *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Gömeç, S. (1999). *Kök Türk Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İnalçık, H. (2000). “Kutadgu Bilig”de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet, s.11-23, Ankara.
- İzgi, Ö. (1978). “Hunlar, Göktürkler ve Uygurlarda Geleneksel Festival ve Eğlenceler”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, s.29-36, İstanbul.
- Kurat, A. N. (1972). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Mahir, Banu. (2006). “Protokol İlişkilerinde Hediyeinin Rolü-Hüseyin Kâzım’ın Londra, Viyana ve Almanya Seyahatnâmeleri”, *Toplumsal Tarih*, s. 76-82.
- Manas Destanı, Abdülkadir İnan (Çev.). (1992). Tarih Dizisi, MEB Yayınları, İstanbul.
- Ögel, B. (1981) *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ögel, B. (1984). *Türk Külltür Tarihine Giriş, VI*, Ankara.
- Ögel, B. (1988). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Önal, Sevda (2008). “Edebi Metinlere Yansıyan Yönüyle Osmanlı Toplumunda Hediyeleşme”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XI, 1, s. 103-113.
- Öncül, K. (2009). “Manas Destanında Sihirsel Düşünüş Sistemi”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V. 4/3, s.1690-1696.

- Özmen, M. (2007). “Yeni Tüketicinin Hediye Verme Davranışı”, *Yeni Müşteri, İstanbul Ticaret Odası Yayınları*, s.155-167, İstanbul.
- Pakalın, M.Z. (1946). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Yayınları, Maarif Basımevi, İstanbul.
- Sakarya, C. I. (2006) “Türk Kültüründe Hediyeleşme Geleneği ve Hediyeler”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Salman, H. (2007). “Göktürk ve Türgiş Devletlerinin Çin İle Hediyeleşmesi”, *Hediye Kitabı, Kitabevi Yayınları*, s.3-12, İstanbul.
- Selçuk, Hava. (2014). "Türklerde Hediyeleşme Geleneği Ve Bu Bağlamda Osmanlı Devleti Türkistan Hanlıkları Münasebetleri", Prof.Dr. Mustafa KESKİN Armağanı, Türk Tarihi ve Kültürü Araştırmaları, Prof.Dr. Remzu KILIÇ,(Ed.), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, s.889-916.
- Şeşen, R. (2010). *İbn-i Fadlan Seyahatnâmesi*, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul.
- Taneri, A. (1981). *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Taşagıl, A. (2012) *Gök-Türkler, I-II-II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Taşagıl, Ahmet. (2004). *Göktürkler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Togan, A. Z. V. (1972). *Oğuz Destanı – Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, İstanbul Yücel,
- M. U. (2002). “Hazar Hakanlığı”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt II*, Ankara.